

Výroční zpráva Ústavu analytické chemie AV ČR za rok 1999

1. Vědecká činnost pracoviště a uplatnění jejích výsledků

a) Stejně jako v předcházejícím roce spadala vědecká činnost UIACH AV ČR do oblasti separačních a spektrálních metod analytické chemie.

b) Nejvýznamnější výsledky dosažené v jednotlivých oblastech činnosti ústavu jsou:

Oblast separace, charakterizace a mikropreparace biopolymerů a částic

Pokračoval vývoj instrumentace a metodiky ultra-rychlých separací fragmentů DNA kapilární zónovou elektroforézou (CZE). Jeho výsledkem je možnost rychle zjistit oblasti "short tandem repeat", které jsou zajímavé z hlediska diagnostiky dědičných nemocí a poruch, identifikace osob a určování otcovství. Ve srovnání s klasickým postupem gelové elektroforézy vede vypracovaný postup k 200-násobnému urychlení analýzy (**C**, anotace tohoto výsledku je přiložena). Bylo zahájeno studium charakterizace mono-, oligo- a polysacharidů pomocí CZE, hmotnostní spektrometrie MALDI-TOF a kombinace kapalinové chromatografie s hmotnostní spektrometrií (LC-MS) (**B**). Separace škrobových zrn frakcionací tokem v gravitačním poli (GFFF) byla optimalizována pro různé rozměry separačních kanálů a různé průtokové rychlosti nosné kapaliny (**B**).

Oblast teorie a metodologie elektromigračních metod

Pokračoval vývoj předkoncentračních a předseparačních postupů s cílem plně využít možností CZE pro analýzy vzorků se složitými maticemi. Efektů, které vyplývají z existence přechodné izotachofórey (ITP), lze za předpokladu znalosti jejich principů cíleně využít ke zvýšení separační účinnosti a citlivosti analýz (**B**). Na základě studia faktorů, ovlivňujících selektivitu separace, bylo navrženo schéma, které umožňuje optimalizovat selektivitu i pro komplikované vzorky (**B**). V rámci rozsáhlé teoretické studie systémových píků v CZE byly popsány podmínky jejich vzniku v závislosti na hodnotě pH (**B**). Bylo navrženo experimentální zařízení pro kontinuální izotachoforetickou fokusaci silných a slabých elektrolytů v jednoduchých základních elektrolytech (**B**).

Oblast stopové prvkové analýzy

Byl vyvinut nový přístup k atomizaci těkavých sloučenin pro atomovou absorpční spektrometrii (AAS) v křemenových atomizátorech, který výrazně zlepšuje odolnost proti atomizačním interferencím a linearitu analytických kalibrací (**B**). Metodou AAS s grafitovou kyvetou byly stanoveny koncentrace As, Cd, Cr, Mn, Ni a Pb ve vzorcích prašného aerosolu z ventilačního systému automobilového tunelu na Letné; u většiny sledovaných prvků se výsledky výborně shodují s hodnotami, získanými z instrumentální neutronové aktivační analýzy (**C**). Podařilo se nalézt podmínky pro stanovení celkového obsahu As v krvi metodou AAS s grafitovou kyvetou s pouhým ředěním vzorků bez mineralizace (**C**). Metodou radioaktivní indikace byl prokázán výrazný vliv vysoké hladiny bromidu v organismu dospělého laboratorního potkana na metabolismus jodu (**B**).

Oblast superkritické fluidní extrakce a chromatografie

V systému voda - superkritický oxid uhličitý byly stanoveny rozdělovací koeficienty fenolu a jeho vybraných derivátů (**B**). Získaných hodnot se dále využívá v analýze vodných roztoků superkritickou fluidní extrakcí. Bylo navrženo a zhotoveno plně automatizované zařízení pro kapalinovou extrakci za vysokých tlaků a teplot (**C**). V oblasti termodynamického využití chromatografických retenčních dat byla dokončena studie parciálních molárních veličin azulenu a acenaftylenu v nekonečném zředění oxidem uhličitým (**B**).

Oblast analytické chemie životního prostředí

Byl zhotoven a testován komplexní analytický monitorovací systém určený k měření teploty vzduchu, relativní vlhkosti, rozptýleného záření a ke sledování obsahu oxidu dusičitého, kyseliny dusičné, kyseliny dusité a ozonu v ovzduší v "reálném" čase (**C**). Byla provedena stanovení vybraných prioritních polutantů ve vzorcích ovzduší, vod a půd v silně exponovaných lokalitách v okolí chemických závodů s využitím pasivních vzorkovačů na principu semipermeabilních membrán (SPMDs) (**C**).

d) V rámci Dnů vědy v ČR ústav uspořádal Den otevřených dveří (22. 10. 1999), kdy se s naší činností seznámilo celkem 120 zájemců, převážně formou předem dohodnutých exkurzí studentů brněnských středních škol. Ústav také prezentoval expozici výsledků své činnosti na výstavě Invence na Prozatímním výstavišti v Praze-Letňanech (21.-24. 10. 1999). Řada dalších exkurzí středoškolských a vysokoškolských studentů však ústav navštívila i mimo Dny vědy; šlo mj. o přírodovědně orientované vítěze soutěže Talent roku, kterou organizuje Nadace Křižovatka, o maturitní ročník Střední zdravotnické školy v Brně a o studenty 4. ročníku oboru "Měřicí technika" na Fakultě elektrotechnické VUT v Brně.

e) Ve vědecké orientaci ústavu se začínají uplatňovat pokročilé techniky hmotnostní spektrometrie, a to díky úspěchu ústavu v soutěži o konkursní investiční prostředky v minulých letech a v důsledku získání zahraničních grantů. Podařilo se ústav vybavit vyspělým LC/MS systémem Esquire (Bruker - HP). V roce 1999 v ústavu také proběhly atestace vědeckých pracovníků, na jejichž základě byly vědeckým pracovníkům prodlouženy pracovní smlouvy.

2. Spolupráce pracoviště s vysokými školami

Jmenovité zhodnocení všech významných domácích spoluprací pracoviště s našimi vysokými školami:

a) Vědecká spolupráce ústavu s českými vysokými školami, totiž s Masarykovou univerzitou v Brně, Mendelovou zemědělskou a lesnickou univerzitou v Brně, Univerzitou Palackého v Olomouci, Univerzitou Pardubice a Karlovou univerzitou probíhala převážně v rámci 10 společných grantových projektů (GA ČR, GA AV ČR), které podstatně přispěly k výsledkům shrnutým v části 1.b) této zprávy. Kromě toho pokračovaly neformální spolupráce s Vojenskou vysokou školou pozemního vojska ve Vyškově na sledování kontaminace vojenských újezdů aromatickými sloučeninami a s Chemickou fakultou VUT v Brně na studiu povrchových procesů a na vývoji metodiky pasivního vzorkování semivolatilních organických polutantů v životním prostředí selektivními koncentrátory na principu semipermeabilních membrán.

b) Ústav provozuje společně s Českou zemědělskou univerzitou a Českým geologickým ústavem Sdruženou ultrastopovou laboratoř (Praha 5 - Barrandov); příslušná smlouva o sdružení byla uzavřena podle §829 ad. Občanského zákoníku na dobu neurčitou. Laboratoř se v roce 1999 zabývala vývojem metod stanovení velmi nízkých koncentrací arzenu v krvi bez mineralizačního kroku a srovnávací studií správnosti stanovení stopových prvků v prašných aerosolech. Centrum analytické chemie molekulárních struktur, které působí v rámci spolupráce s Univerzitou Palackého v Olomouci na projektu MŠMT VS 96021, se zabývalo využitím elektroforetických měření ke zjišťování disociačních konstant fytohormonů cytokininů a jejich strukturních analog s cytostatickými účinky.

c) Příprava nových vědeckých pracovníků ústavu probíhá v ústavu, je řízena pracovníky ústavu a její věcná náplň je součástí programu příslušné skupiny; organizačně je zajištěna formou postgraduálního studia na Přírodovědecké fakultě MU v Brně, na Univerzitě Pardubice a na Přírodovědecké fakultě UK v Praze. Na ústavu také probíhá výchova externích doktorandů z University Palackého v Olomouci a z VUT v Brně. Kromě toho se v laboratořích ústavu a pod odborným vedením pracovníků ústavu školilo 7 diplomantů a 2 studenti v ústavu působili jako pomocné vědecké síly. K přípravě nových vědeckých pracovníků v širším smyslu přispívají i přednášky pracovníků ústavu na vysokých školách a laboratorní cvičení pro studenty v laboratořích ústavu a pod vedením pracovníků ústavu. Jeden pracovník ústavu se habilitoval na Chemické fakultě VUT v Brně.

3. Spolupráce pracoviště s dalšími institucemi a s podnikatelskou sférou

Zhodnocení spolupráce s dalšími mimovysokoškolskými výzkumnými a mimoakademickými pracovišti:

a) Spolupráce se Státním zdravotním ústavem Praha je kryta granty IGA MZ ČR NJ/4513-3 *Zabezpečení jakosti stanovení stopových prvků ve vzorcích prašného aerosolu*, IGA MZ ČR 3980-3 *Metodická studie stanovení arzenu v tělních tekutinách* (nositelem obou grantů je SZÚ Praha) a grantem GA AV ČR IAA 7011813 *Vliv nadbytku bromu, jodového deficitu nebo jejich kombinace na metabolismus thyroidních hormonů ve tkáních* (nositelem je FGÚ AV ČR). Výsledky jsou zahrnuty v části 1.b) této zprávy.

c) Pokračovala spolupráce s firmami SEKO-K s.r.o., Brno a Applied Separations, Inc., Allentown, Pennsylvania, USA na vývoji laboratorních zařízení pro kapalínovou extrakci za vysokých teplot a tlaků. Pro firmu Kaučuk Kralupy bylo provedeno stanovení distribuce délek polybutadienových řetězců. Pro Výzkumný ústav vodohospodářský byly zhotoveny pasivní vzorkovače organických polutantů na principu semipermeabilních membrán.

d) V roce 1999 ústav neposkytl státním orgánům žádná písemně zpracovaná odborná stanoviska nebo posudky.

4. Mezinárodní vědecká spolupráce pracoviště

a) Ústav se v roce 1999 podílel na řešení následujících grantů se zahraniční účastí:

Development of Rapid Methods for Assessing the Quality of Starch Particles from Various Cereal Species for Purposes of Agriculture and Food Industry, INCO Copernicus, Proposal No. ERB 3512 PL 979070, Contract No. ERB IC15-CT98-0909.

Cycling of Trace Metals in Sustainable Management of Agricultural Soils, INCO Copernicus, Proposal No. ERB 3512 PL 971161, Contract No. ERB IC15-CT98-0124.

Subgrid Scale Investigations of Factors Determining the Occurrence of Ozone and Fine Particles SUB-AERO, INCO Copernicus, No. SUB-AERO-EVK2-1999-00327.

Vývoj rychlých metod pro stanovení kvality škrobových zrn z různých druhů obilovin pro účely zemědělství a potravinářského průmyslu, MŠMT ČR (4. rámcový program EU), č. OK 348.

Cyklický transport kovů při udržitelném hospodaření na zemědělských půdách MŠMT ČR (4. Rámcový program EU), OK 385/1999

Kontinuální preparativní elektroforéza pro biotechnologie, MŠMT ČR (program KONTAKT), č. ME065.

Studium posttranslačních modifikací bílkovin karbonylovými sloučeninami pomocí hmotnostní spektrometrie MALDI-TOF a kapilární elektroforézy, MŠMT ČR (program KONTAKT), č. ME230.

b) Mezi nejvýznamnější vědecké výsledky, získané v rámci mezinárodní spolupráce, patří část výsledků v oblasti ultra-rychlých separací fragmentů DNA (spolupráce s Barnett Institute, Northeastern University, Boston, USA), v oblasti studia mechanismu funkce atomizátorů v AAS (spolupráce s Istituto di Chimica Analitica Strumentale del C.N.R., Pisa, Itálie), v oblasti vývoje předkoncentračních a předseparačních postupů pro CZE (Eindhoven University of Technology, Eindhoven, Holandsko), v oblasti micelární elektrokinetické chromatografie (Himeji Institute of Technology, Kamigori, Hyogo, Japonsko) a v oblasti termodynamických měření superkritickou fluidní chromatografií (Department of Chemical Engineering, Kangwon National University, Chunchon, Korejská republika).

c) V rámci dvoudenní konference Brno Analytika 1999 ústav uspořádal seminář o gradientových technikách v analytických separačních metodách.

d) Z významných zahraničních vědců navštívili ústav Prof. R. Bye (University of Oslo, Norsko), Dr. A. D'Ulivo (Istituto di Chimica Analitica Strumentale del C.N.R., Pisa, Itálie), Dr. A.-L. Rantalainen (University of Jyväskylä, Finsko) a Prof. M. Schimpf (University of Idaho, Boise, USA).

5. Předpokládané hlavní okruhy vědecké činnosti pracoviště v roce 2000

Oblast separace, charakterizace a mikropreparace biopolymerů a částic

Výzkum v oblasti využití CZE pro rychlé a extrémně citlivé diagnostické metody bude pokračovat vývojem metodiky pro detekce mutací způsobujících Wilsonovu chorobu, Smith-Lemli-Opitzův syndrom a cystinurii. Bude zahájen vývoj originální instrumentace a analytické metodiky pro detekci apoptózy s využitím kapilární elektroforézy obsahu jediné buňky s detekcí pomocí laserem indukované fluorescence. Bude pokračovat studium interakcí chirálních analytů s chirálními selektory s orientací na klinicky zajímavé biomakromolekuly. Frakcionace tokem v poli (GFFF) bude využita k charakterizaci škrobových zrn z rozsáhlého souboru vzorků sladařského ječmene.

Oblast teorie a metodologie elektromigračních metod

Budou pokračovat práce zaměřené na metodologii stopových analýz složitých vzorků biologického původu kapilární zónovou elektroforézou s cílem definovat obecná pravidla a postupy umožňující využít vlastností samotné matrice vzorku k dosažení maximální separační účinnosti a citlivosti analýz. Budou dále studovány podmínky pro minimalizaci možných disperzních jevů a postulována pravidla pro optimální volbu separačního systému a pro správnou interpretaci záznamu analýzy. Bude vyhledán vhodný systém pro stanovení sacharidů (glukózy, fruktózy a sacharózy) v ovocných šťávách kapilární elektroforézou. Dále budou vyvíjeny barevné tenzidy pro detekci proteinů v CZE, markery izoelektrického bodu pro ITF a bude rozvíjena teorie fokusačních variant elektroforézy.

Oblast stopové prvkové analýzy

U prvků, které netvoří těkavé hydridy, budou ověřeny nové přístupy ke generování těkavých hydridů pro atomovou absorpční spektrometrii (AAS). Křemenový atomizátor s vícenásobným přívodem kyslíku bude optimalizován pro atomizaci analyticky užitečných hydridů. U samic laboratorního potkana bude studován vliv zvýšeného přívodu bromu na metabolismus jodu, zvláště v době laktace v podmínkách jodové deficiencie. Metoda AAS s grafitovou bude aplikována ke sledování zastoupení jednotlivých analytů v jemnějších frakcích prašných aerosolů.

Oblast superkritické fluidní extrakce a chromatografie

V oblasti kontinuální superkritické fluidní extrakce vodných médií oxidem uhličitým bude pokračovat měření rozdělovacích koeficientů modelových látek a charakterizace nápojů a vodných výluhů. Vývoj instrumentace a metodologie mikronáplňové chromatografie bude soustředěn na charakterizaci vysokovroucích produktů zpracování ropy. Bude provedena studie výtěžnosti kapalinové extrakce za vysokých tlaků a teplot ve srovnání s konvenčními technikami. Chromatografická měření parciálních molárních veličin v superkritickém oxidu uhličitým budou rozšířena na další soluty.

Oblast analytické chemie životního prostředí

Budou pokračovat studie transportu a distribuce zdraví škodlivých sloučenin a prvků v ekosystémech, zejména studie transportu a vzájemných přeměn sloučenin dusíku v ovzduší, nových polutantů životního prostředí a vývoj nekonvenčních obohacovacích technik pro stanovení polutantů v ovzduší.

V Brně dne 18. ledna 2000

Prof. RNDr. Petr Boček, DrSc.
ředitel UIACH AV ČR